

А. В. Матвійчук,

доктор філософських наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0008-8589>

ЦІННІСНЕ ВІДНОШЕННЯ ДО ПРАВА ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЙ ПРАВА

Навчально-науковий інститут права

Національного університету водного господарства та природокористування

вул. Олекси Новака, 75, навчальний корпус № 8, 33000, Рівне, Україна

E-mail: amvriv06@ukr.net

Мета: концептуалізація наукової позиції щодо перспективності звернення до феномену ціннісного відношення з метою підвищення ефективності реалізації ідей права у національній практиці суспільних відносин. Задля досягнення вказаної мети аналізуються ідеї та цінності права, охарактеризовано як методологічні засоби ціннісне відношення й ціннісний інтелект, а також означено перспективи залучення ціннісного відношення для формулювання ціннісних мотивів, цілей і завдань конструювання соціальної (політико-правової) реальності. **Методи дослідження:** використано, зокрема: аналітичний метод, узагальнення та системний у поєднанні з аксіологічним підходом. **Результати:** на теоретичному рівні дослідження встановлено, що ціннісне відношення до права й розвинений ціннісний інтелект постає вагомою передумовою знаходження виваженого рішення у ціннісно-правовому дискурсі, що сприятиме практичній реалізації ідей права. **Обговорення:** сучасною правовою аксіологією сформовано цілісну систему правових цінностей, серед яких найперше варто відмітити справедливість, свободу, рівність, права людини, гуманізм. Практична реалізація ідей права напряду корелює зі сформованістю ціннісного відношення до права, а практичне оперування цінностями права й відповідними ціннісними орієнтаціями передбачає розвинений ціннісний інтелект. Ціннісне відношення обґрунтовано розглядати як аспект сформованих ціннісних орієнтацій суспільно-правового характеру, що обумовлюють мотивацію і спрямовують діяльність особистості й суспільства на утвердження ідей права. При цьому ціннісний інтелект проявлятиметься у процесі життєдіяльності (соціальної чи професійної), насамперед у здатності до ефективного вирішення певних колізій і конфліктів (соціальних або професійних), орієнтуючись на ідеї права.

Ключові слова: право; правознавство; цінності; аксіологія; ціннісне відношення; ціннісний інтелект.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сукупність проблем соціального, політичного й економічного характеру, що їх переживає сучасне українське суспільство, зумовлене цілою низкою причин, серед яких є підстави виокремити причини ціннісного порядку. Вважаємо, що очевидне й таке необхідне конструювання досконалої системи права, забезпечення логічного й ефективного нормативно-правового регулювання і, зрештою, комплексне творення

національної правової системи досі не відбулися через несформованість ціннісного відношення до права в українському суспільстві й, передусім, у представників і службовців державного апарату й системи судових і правоохоронних органів. Так, з одного боку маємо тридцять років пошуків моделі суспільного устрою і правової системи, яка б максимально повно забезпечувала права і свободи громадян і, водночас, надавала владі ефективні механізми забезпечення реалізації обов'язків

кожного члена суспільства. З іншого боку – інституції, що покликані вирішувати означені завдання і здійснювати практичну реалізацію ідей права, не користуються довірою українців.

Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова, доводить високий рівень недовіри українців, що висловлюється державному апарату (чиновникам) (76%), Верховній Раді України (75%), судам (судовій системі загалом) (74%), Уряду України (72%), прокуратурі (71%), Національному антикорупційному бюро України (70%), Національному агентству з питань запобігання корупції (70%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (69%), Вищому антикорупційному суду (68%), місцевим судам (65%), Конституційному Суду України (63%), Верховному Суду (63%), Національній поліції (53%), Службі безпеки України (50%) [1].

Такі показники виглядають особливо сумно (і загрозово), якщо врахувати, що завданням (або місією) усіх вказаних інституцій визначено у відповідних спеціальних законах творення правової та демократичної держави. Виходячи з указаних даних логічно допустити (або констатувати), що правова й демократична українська держава не є цінністю для більшості представників і службовців вказаних інституцій, як не стали для них пріоритетними цінності й ідеї права загалом, що, зрештою, позначається на змісті їхньої професійної діяльності. Обґрунтовано визнати не лише кризу довіри до суспільних інститутів, сам сенс існування яких пов'язаний з утвердженням ідей права, але й втрату ціннісного наповнення діяльності цих інститутів, що зрештою зумовлює знецінення права у суспільстві загалом.

Між тим, переконані, що практична реалізація ідей права і здійснення державницької місії напряму корелює зі сформованістю ціннісного відношення до права, включенням цінностей права у ціннісно-смыслову сферу особистості державного службовця або працівника національної системи судових та правоохоронних органів. При цьому, практичне оперування цінностями права й відповідними цінні-

сними орієнтаціями передбачає розвинений ціннісний інтелект.

Метою статті є концептуалізація наукової позиції щодо перспективності звернення до феномену ціннісного відношення з метою підвищення ефективності реалізації ідей права у національній практиці суспільних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема правового нігілізму, втрати або деформації цінностей (зокрема правового порядку) в українському суспільстві, в тому числі серед представників і службовців державного апарату й системи судових і правоохоронних органів не нова, і міркування з цього приводу можливо відшукати у працях таких вчених як-от О. Бандура, М. Вітрук, С. Головапий, Н. Іванова, Г. Клімова, Ю. Козько, М. Попадинець, Г. Савчин, Ю. Шемшученко та інших. Водночас аналіз наукових джерел вказує на практичну відсутність звернення до феномену ціннісного відношення до права як методологічного засобу з метою підвищення ефективності реалізації ідей права. Між тим, у сучасній науці завдяки напрацюванням у межах аксіологічного дискурсу сформувалася наукова позиція, відповідно до якої основу життєдіяльності особистості й суспільства загалом становлять цінності й ціннісні орієнтації, що, зокрема, прочитується у працях В. Андрющенка, Л. Басвої, П. Грінфілд, Р. Інлегарта, А. Кір'якової, Т. Парсонса, М. Підлісного, М. Рокіча, А. Ручки, Г. Хофстеда. Взявши до уваги міркування означених науковців і врахувавши методологічну практику застосування аксіологічного підходу в сучасній науці, представлену у роботах таких авторів як-от І. Бех, Г. Вижлецов, К. У. Грейвз, Д. Леонтьєв, Т. Ловат, В. Пазенок, І. Стрелецька, Г. Чайка, у подальшому викладі пропонується обґрунтування перспективності звернення до феномену ціннісного відношення задля ефективності реалізації ідей права.

Виклад основного матеріалу. Передусім необхідно спеціальну увагу звернути зміст, що ми його вкладаємо у поняття «ідеї права», яким активно будемо послуговуватися у нашому дослідженні. Отож, як часто буває у гуманітарній сфері знання, вказане поняття не має однозначного визначення, адже існують різні напрямки його концептуалізації. Традиційно власне право ви-

значається як ціннісно-нормативний регулятор, що визначає межі поведінки людини. При цьому сутність, сенс і функціональне навантаження права охоплюється ємким поняттям «ідеї права», до змістовного простору якого належать такі ідеї як-от ідея верховенства права, ідея пріоритету прав людини, ідея справедливості й рівності тощо. Крім того сучасною правовою аксіологією сформовано цілісну систему правових цінностей, серед яких найперше варто відзначити справедливість, свободу, рівність, права людини, гуманізм. Із цього випливає, що коли ми говоримо про практичну реалізацію ідей права, йдеться про практичне забезпечення верховенства права й законності, здійснення правотворчої й правозастосовчої діяльності на ґрунті пріоритету прав людини, а метою такої діяльності є задоволення очікувань суспільства щодо справедливості, свободи й рівності.

При цьому, ми дотримуємося позиції, що практична реалізація ідей права напряму корелює зі сформованістю ціннісного відношення до права, а практичне оперування цінностями права й відповідними ціннісними орієнтаціями передбачає розвинений ціннісний інтелект. Цілком справедливою є думка, що «право існує остільки, оскільки суб'єктом за ним вбачається яка-небудь цінність. Як некоректним є ототожнення права з правовими текстами, також очевидно є відсутність права в теоретичній істині, відверненій ідеї, винесеній за межі ціннісного світосприймання, за рамки духовного простору» [2, с. 37].

Крім того, наша позиція ґрунтується на характерній для сучасної філософії (зокрема, аксіології) думці, яка має значний досвід теоретичної апробації й експериментальної перевірки, а саме: в основі життєдіяльності індивіда й соціуму загалом знаходяться цінності й ціннісні орієнтації, що визначають їхні життєві стратегії. Людська активність завжди обумовлена ціннісною складовою, що надає сенс самому існуванню людини [3]. Так М. Вебер вказував на те, що цінності виступають і мотивом людського вчинку, і правлять функцію норм будь-яких видів дій [4]. Подібні думки й підходи прочитуються у працях багатьох авто-

ритетних представників сучасної соціально-філософської думки, зокрема у працях В. Андрущенка, Б. Гаврилишина, М. Рокича, Г. Хофстеда, Р. Інглегарта, Т. Парсонса, П. Грінфілд, С. Хантінгтона та інших.

Спеціальні дослідження американських соціологів – Д. Сала, С. Тарконі та Ш. Сал, доводять, що цінності мають значний вплив на суспільну практику, а сучасна людина орієнтована на реалізацію певних цінностей, що, до того ж вбачаються необхідними нормами, на яких має базуватися соціальна взаємодія [5]. Відповідні тенденції засвідчує і відомий американський дослідник Р. Інглхарта, який наголошує на збільшенні в останні десятиліття значення цінностей раціональності, довіри й участі громадян у демократичних процесах, політичному і економічному житті суспільства [6].

При цьому обґрунтовано стверджувати, що рівень значимості відповідних цінностей, а також зацікавленості суспільно-політичною ситуацією загалом корелюють зі стабільністю й успішністю суспільно-політичної системи (зокрема правової системи) певної країни. Вказане твердження засноване на результатах Світового дослідження цінностей, відповідно до яких найбільше цікавляться політикою у Німеччині (78,5%), Австрії (62,8%), Швеції (59,8%), а найменше – у Греції (28,2%), Румунії (29,9%) та Албанії (29,9%). При цьому, наприклад, більше третини (34,6%) українців повідомили, що цікавляться політикою, що на рівні респондентів з Італії, Кіпру та Хорватії [7, с. 178]. Як не складно помітити, високий рівень орієнтованості громадян на цінності суспільно-політичного дискурсу (фактично високий рівень ціннісного відношення до держави, права та його ідей) збігається з належністю держави до групи лідерів у плані (1) суспільно-політичної стабільності та (2) успішності й ефективності правової системи.

Наголосимо, що ціннісне відношення обґрунтовано розглядати як аспект сформованих ціннісних орієнтацій (у нашому випадку – суспільно-правового характеру). Йдеться про вираження відношення особистості до різного роду державно-правових феноменів і практичних аспектів їхньої реалізації. Вони ж обумовлюють мотивацію і спрямовують діяльність особистості й суспільст-

ва на утвердження ідей права. Ціннісне відношення до права передбачає стійке усвідомлене переконання особистості щодо особливої значимості права й супроводжується високою мотивацією до життєвої активності на ґрунті ідей права (справедливість, свобода, рівність, гуманізм). Результатом такої активності очевидно можна вважати реальне творення своїми діями правової та демократичної держави. При цьому, практичне оперування цінностями права й відповідними ціннісними орієнтаціями передбачає розвинений ціннісний інтелект.

Ціннісний інтелект, враховуючи його генетичний зв'язок з інтелектом, позначаємо як здатність мислити у системі ціннісних координат, адекватно реагувати на виклики соціального й природного середовища, своєчасно ухвалювати ефективні рішення і брати на себе відповідальність за ці рішення. Необхідною умовою ціннісного інтелекту є розуміння суб'єктом суті цінностей і пов'язаних з ними ціннісних феноменів: ціннісні орієнтації, ціннісне відношення ціннісно-сміслової сфери тощо. Результатом застосування ціннісного інтелекту є прийняття рішень на основі відображення та осмислення ціннісних феноменів. Водночас «формування ціннісного інтелекту – це набуття й засвоєння навичок знаходити такі оптимальні ціннісні патерни взаємин з іншими людьми або соціальними утвореннями в процесі міжособистісної взаємодії, які створюватимуть ситуацію безпеки і спокою у відповідних взаєминах» [8, с. 80].

Розвинений ціннісний інтелект постає вагомою передумовою знаходження зваженого рішення у ціннісно-правовому дискурсі, що сприятиме практичній реалізації ідей права. Іншими словами, у процесі життєдіяльності (соціальної чи професійної) ціннісний інтелект проявлятиметься насамперед у здатності до ефективного вирішення певних колізій і конфліктів (соціальних або професійних), орієнтуючись на цінності та ідеї права (справедливість, свобода, рівність, права людини, гуманізм). У певному сенсі ціннісний інтелект постає засобом (і основою) соціальної інженерії, яку в цьому дослідженні ми розуміємо

як запланований соціально-правовий розвиток (зміни, поступ). При цьому процес соціальної інженерії на основі розвиненого ціннісного інтелекту має значний потенціал, зокрема, для практичної реалізації (опредмечування) цінностей та ідей права.

Крім того, сформованість ціннісного відношення й ціннісного інтелекту має особливе значення для таких етапів соціальної інженерії як-от формулювання ціннісних мотивів, цілей і завдань конструювання соціальної (політико-правової) реальності. При цьому, реалізація ціннісних мотивів, цілей і завдань відбувається крізь призму певної соціальної (ціннісної) мети, ідеї, що показують, якою має бути соціальна (політико-правової) реальність для задоволення обраних цінностей, ціннісних орієнтирів та пріоритетів. У практичному контексті ідеї права – справедливість, свобода, рівність, права людини, гуманізм, за умови набуття ними статусу реальних (не декларативних) цінностей для більшості представників і службовців державного апарату й системи судових і правоохоронних органів, визначатимуть процес творення правової та демократичної держави, де гарантуватимуться права і свободи людини і громадянина не на словах, а на ділі. Сформованість ціннісного відношення до права є також важливою передумовою подолання кризи довіри до державного апарату й системи судових і правоохоронних органів і відновлення цінності права у суспільстві загалом.

Висновки. Вирішення соціально-політичних й економічних проблем, що постали перед українським суспільством, знаходиться у ціннісній площині. Розбудова моделі суспільного устрою і правової системи, яка б максимально повно забезпечувала права і свободи громадян й відповідала інтересам суспільства, потребує практичної й ефективної реалізації ідей права, що визначає необхідність звернення до феномену ціннісного відношення до права. Ціннісне відношення до права передбачає стійке усвідомлене переконання особистості щодо особливої значимості права й супроводжується високою мотивацією до життєвої активності на ґрунті ідей права.

Принципово важливим є розуміння того факту, що практичне оперування цінностями права й відповідними ціннісними орієнтаціями передба-

чає розвинений ціннісний інтелект. Розвинений ціннісний інтелект постає вагомою передумовою знаходження зваженого рішення у ціннісно-правовому дискурсі, що сприятиме практичній реалізації ідей права. Логічним питанням, яке постає з попередніх висновків: у який спосіб досягнути сформованого ціннісного відношення до права й розвиненого ціннісного інтелекту. Пошук відповіді на ці питання очевидно має здійснюватися на перетині правничої, філософської та педагогічної галузей знань і стане предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень – серпень 2021 р.). Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy> (дата звернення: 01.09.2021).

2. Дзьобань О.П., Мануйлов Є.М. Правовий нігілізм як феномен ціннісного відношення до права. *Гуманітарний часопис*. 2006. № 3. С. 34–40.

3. Зиммель Г. Как возможно общество? *Избранное. В 2-х томах. Созерцание жизни* / пер. с нем. А.Ф. Филиппова. Москва: Юристъ, 1996. Т. 2. 607 с.

4. Вебер М. Основные социологические понятия. *Избранные произведения* / сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайдено. Москва: Прогресс, 1990. С. 628-630 (Социологич. мысль Запада).

5. Donald Sull, Stefano Turconi, Charles Sull. When It Comes to Culture, Does Your Company Walk the Talk? *Management review*, July 21, 2020. URL: <https://sloanreview.mit.edu/article/when-it-comes-to-culture-does-your-company-walk-the-talk/> (дата звернення: 18.09.2020).

6. Inglehart R., Baker W.E. Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*. 2000. № 65. P. 19–51.

7. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ: Український центр європейської політики, 2020. 216 с.

8. Пелех Ю., Матвійчук А., Білоус Т. Ціннісний інтелект людини в осмисленні і вирішенні сучасних соціальних проблем. *Нова педагогічна думка*. 2021. Том 106. № 2. С. 77–83.

References

1. Dovira do institutiv suspilstva ta politykiv, elektoralni orientatsii hromadian Ukrainy (lypen – serpen 2021 r.). Razumkov Tsent. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>.

2. Dzoban O.P., Manuilov Ye.M. Pravovyi nihilizm yak fenomen tsinnisnoho vidnoshennia do prava. *Humanitarnyi chasopys*. 2006. № 3. S. 34–40.

3. Zimmel H. Kak vozmozhno obshchestvo? *Izbrannoe. V 2-kh tomakh. Sozertsanie zhyzni* / per. s nem. A.F. Filippova. Moskva: Yurist', 1996. T. 2. 607 s.

4. Veber M. Osnovnye sotsiolohicheskie poniatiya. *Izbrannye proizvedeniya* / sost., obshch. red. y poslesl. Yu.N. Davydova; predysl. P.P. Haidenko. Moskva: Prohress, 1990. S. 628-630 (Sotsiolohich. mysl Zapada).

5. Donald Sull, Stefano Turconi, Charles Sull. When It Comes to Culture, Does Your Company Walk the Talk? *Management review*, July 21, 2020. URL: <https://sloanreview.mit.edu/article/when-it-comes-to-culture-does-your-company-walk-the-talk/>.

6. Inglehart R., Baker W.E. Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*. 2000. № 65. P. 19–51.

7. Svitove doslidzhennia tsinnostei 2020 v Ukraini. Kyiv: Ukrainskyi tsentr yevropeiskoi polityky, 2020. 216 s.

8. Pelekh Yu., Matviichuk A., Bilous T. Tsinnisnyi intelekt liudyny v osmyslenni i vyrishenni suchasnykh sotsialnykh problem. *Nova pedahohichna dumka*. 2021. Tom 106 № 2. S. 77–83.

VALUABLE ATTITUDE TOWARDS LAW AS A FOUNDATION FOR REALIZATION OF LAW CONCEPTS

Institute of Law

National University of Water Management and Environmental Engineering

Oleksy Novaka str., 75, academic building № 8, 33000, Rivne, Ukraine

E-mail: amvriv06@ukr.net

Goal: conceptualization of the scientific stance in terms of addressing the phenomena of valuable attitude with the goal of reaching higher effectiveness of law concepts realization within the domestic practice of social relationships. In order to reach the mentioned above aim the concepts of law were analyzed, methodological ways of valuable attitude and the intelligence were characterized, as well as the perspective of the mentioned practice involvement when it comes to formulating the motives and goals of constructing the social reality. **Methods used in the paper:** analytical, general and systematic in combination with axiological approach. **Results:** on the theoretical level of the paper it was explained that valuable attitude towards law as well as advanced valuable intelligence are the prerequisites of the well-balanced decision when it comes to legal discourse. **Discussion:** modern law axiology has formed the holistic system of law concepts, namely justice, freedom, equality, human rights and humanism. Practical realization of the law concepts correlates with the valuable attitude towards law; practical application of law concepts means the advanced valuable intelligence. Valuable attitude is meant to be examined as the aspect of established social values, what comes as a motivation and leads the activity of both individual and society in terms of law concepts affirmation. Moreover, the valuable intelligence manifests itself within either social or professional activity as an ability to be effective in solving conflicts and problems, taking the values and concepts of law into account.

Keywords: law; legal theory; values; axiology; valuable attitude; valuable intelligence.